

Анатолій ЧАЙКОВСЬКИЙ

доктор історичних наук, професор

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3360-6311>

Електронна пошта: Vogen.ict@ukr.net

Василь ОСЬОДЛО

доктор психологічних наук, професор

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>

Електронна пошта: v.osyodlo@gmail.com

Валентина НОВІКОВА

Національний університет оборони України

(Київ, Україна)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>

Електронна пошта: valianovikova53@gmail.com

ВОЄННЕ МИСТЕЦТВО ПАРТИЗАНСЬКОЇ БОРОТЬБИ

На основі аналізу історичних джерел та наукових доробків у статті розглянуто теорію і практику підготовки до «малої війни», її стан та результати у першій половині ХХ століття, воєнне мистецтво партизанської боротьби. Автори акцентують увагу на організаційних складових під час розгортання роботи по формуванню і навчання партизанських сил, забезпеченню їх зброєю, матеріально-технічними та іншими засобами, а також на допущених при цьому промахах і помилках, їх причинах та наслідках. Висвітлено кроки по активізації руху Опору, види, форми та способи бойових і диверсійно-розвідувальних дій партизанських формувань, їх оперативно-стратегічне використання, роль і місце партизанів у подіях Другої світової війни.

Ключові слова: партизани, рух Опору, види, форми, способи партизанської боротьби, тактика, стратегія, оперативно-стратегічне використання партизанських сил.

Постановка проблеми. Партизанський рух – вид боротьби народних мас за свободу і незалежність своєї країни. Його ефективність і результативність залежить як від участі патріотично налаштованої частини населення, так і, головним чином, держави в організації і керівництві ним. Історичні факти свідчать, що волюнтаристсько-політизований підхід чи недооцінка партизанської боротьби призводить до тяжких наслідків. У період Другої світової війни поруч із регулярними арміями важливу роль відіграли бойові, диверсійно-розвідувальні і пропагандистські дії партизанських формувань у тилу військ вермахту та його союзників. Початок руху Опору було покладено в Польщі, з часом й у інших окупованих європей-

ських країнах. Із різних причин бажаного розмаху й ефективності тоді він не набув. Через безліч перешкод та перепопону розвитку, результативності партизанська боротьба досягла лише наприкінці 1942 р. і наступні воєнні роки. Одночасно зросло воєнне мистецтво партизанської боротьби, зазнавало удосконалення оперативно-стратегічне і тактичне застосування партизанських сил.

Аналіз попередніх наукових досліджень і публікацій. Присвячена партизанській боротьбі вітчизняна і зарубіжна історіографія нараховує тисячі праць наукового, науково-популярного і мемуарного характеру. Серед них монографії, збірники документів, довідники, спогади безпосередніх учасників подій. Загалом, історіогра-

фію партизанського руху можна розділити на три основних етапи. Перший охоплює літературу передвоєнного і воєнного періодів; другий – із закінченням війни до середини 50-х років; третій – по сьогоднішній день. Аналіз та узагальнення руху Опору по його основних складових знайшли відображення у працях В. І. Боярського, В. Н. Андріанова, В. А. Заболова, С. В. Щепрова, Н. Ф. Азяськова, А. С. Князькова, А. Ю. Попова, В. С. Лозицького, А. В. Кентія, В. А. Пережогіна та ін. Зазначені автори розглядають періодизацію історіографії розвитку та ведення «малої війни», основні напрями діяльності партизанських сил, досліджують їх проблемні питання, уточнюють цифрові показники, акцентують увагу на недосліджених або маловивчених сторінках протистояння у тилу противника. Спостерігаються і намагання вирішити суперечливі моменти теоретичного характеру, визначити причини невдач «тактики непрямих дій», а з часом її ефективність. Вказуються види, форми і способи партизанської боротьби. Низка авторів (А. Н. Асколов, І. Г. Старінов, С. А. Ваупшасов, А. І. Залеський, Н. Ф. Азяський) підняли завісу щодо воєнного мистецтва партизанських сил. Зокрема, Н. Ф. Азяський зазначив: «За своїм характером та змістом різнопланова діяльність партизанських формувань в основному відноситься до області збройної боротьби, теорії і практики воєнного мистецтва. Досвід засвідчив, що дії партизанів проводились як у стратегічному, оперативному, так і в тактичному масштабі» (Золотарев, В. А. 2001, с. 283).

Щодо «війни із-за рогу», особливо на окупованій гітлерівцями території СРСР, історіографія далекого зарубіжжя не менш значуща. У своїй більшості вона представлена монографіями і окремими статтями. Серед них праці Х. Ренга «Партизанська війна. Досвід і уроки», Р. Табера «Теорія і практика партизанської війни», Р. Ашеннауера «Війна без кордонів: партизанська боротьба проти Німеччини. 1939–1945 роки», А. Кемпбелла «Партизанська боротьба: історія і аналіз», Е. Хессе «Радянська партизанська війна в світлі німецьких бойових донесень і наказів» тощо.

Розглядаючи зазначені вище й інші питання партизанської боротьби, зокрема соціальні, політичні, воєнні і правові аспекти, у дослідженнях досі відчувається антирадянська ідеологія, намагання переконати читача, що основною причиною виникнення в Радянському Союзі партизанського руху послугувало лише наджорстоке ставлення німців до місцевого населення. У разі протилеж-

ного, на їх думку, його розмах і вплив зійшли б нанівець. Подібне у квітні 1942 р. стверджував і Й. Геббельс: «Ми надто боляче вдарили по росіянах, особливо українцях, жорстко поступили з ними. Затріщина не завжди є переконливим доказом» (Диксон, Ч. О. & Гейльбрун, О. 1957, с. 37).

Варто відзначити прагматизм зарубіжних авторських зусиль. Аналізуючи у замовленій армією США колективній роботі «Радянські партизани у Другій світовій війні» досвід народної боротьби, чи не основна увага в ній приділена (розділ «Війна проти партизанів») контрпартизанським заходам з боку вермахту і СС. У праці «Комуністичні партизанські дії» англійські історики Ч. Діксон і О. Гейльбрун наголошували: «Наша власна армія має бути навчена методам антипартизанської боротьби. Ми знаємо, як дорого заплатили німці за те, що завчасно не створили організацію для протистояння партизанам... ми маємо вчитись на їх помилках та скористатись набутим досвідом» (Діксон, Ч. О. & Гейльбрун, О. 1957, с. 258).

Виклад основного матеріалу. Як одна з форм збройного протистояння партизанська боротьба відома здавна. До «малої війни» вдавалися у випадку окупації країни, або ж у разі надання допомоги регулярній армії у її протистоянні з ворожою агресією. З удосконаленням її видів (бойових, диверсійних, розвідувальних, пропагандистських), прийомів і методів почалося формування її законів та звичаїв. Поява останніх спостерігається вже у XVI–XVII століттях. З часом партизанський рух набуває небаченого до цього розмаху та значення, визначальною його рисою стає бойова діяльність армійських і некомпатантських формувань. У цей же період спостерігається започаткування підходів до оперативно-стратегічного використання партизанських сил, удосконалення тактики їх дій, робляться спроби (1879) правового унормування залучення до участі у війні іррегулярних збройних підрозділів, визнання народних месників правомірними учасниками боротьби з ворогом.

Право партизанів називатись комбатантами закріплюють Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр., потрапляють вони і під захист міжнародного законодавства. Останнє підтвердила у 1929 році й Женевська Конвенція про поводження з військовополоненими (Попов, А. Ю. 2016, с. 102).

Досвід участі партизанів у війнах та воєнних конфліктах знаходить відображення і у наукових працях, зокрема Карла Клаузевіца: «Справжньої сили, – зазначав автор, – народна війна може досягти за умов: відбуватися всередині країни; не

має закінчуватися однією катастрофою; театр воєнних дій має охоплювати значну територію; успіху сприяти характер народу та природні умови (наявність лісів, гір, боліт тощо) (Клаузевиц, К. 1937, с. 194–195).

Поштовхом до більш широкого застосування «тактики непрямих дій» послугувала Перша світова війна, збройні протистояння в Європі, зокрема громадянська війна в Іспанії. У ході останньої було широко задіяно набутий до цього досвід партизанської боротьби, апробацію в бойовій обстановці пройшла партизанська тактика та спеціальна мінно підривна техніка. Теоретичні знання на практиці удосконалили відомі в майбутньому організатори радянського партизанського руху І. Г. Старінов, С. А. Ваушасов, Н. А. Прокопюк, А. М. Рябцевич, А. К. Спрогіс та ін.¹

Спіраючись на світові і вітчизняні напрацювання, до важливості оперативно-стратегічного використання партизанських сил наприкінці 20-х років схилилися і у СРСР. «Якщо держава, – наголошував нарком у військових і морських справах М. В. Фрунзе, – приділятиме цьому достатньо серйозну увагу, якщо підготовка до «малої війни» стане системною і планомірною, то в такий спосіб для армії ворога можна створити такі умови, за яких, попри технічні переваги, вона буде безсилою порівняно з недостатньо озброєним, але сповненим ініціативи, сміливим і рішучим противником» (Фрунзе, М. В. 1984, с. 47–48). Наголошувалося, що вирішення цієї проблеми може бути успішним лише у разі вчасного розроблення та реалізації на державному рівні відповідного плану.

Тоді ж розпочалась масштабна робота по формуванню спеціальних центрів із підготовки партизанських фахівців. Навчання передбачало два напрями: теоретичні та практичні питання партизанської боротьби і підпільної діяльності. Поруч із напрацюванням можливих бойових завдань увага зосереджувалася на тактичних питаннях: спільних із регулярною армією навчаннях; підготовці і веденні бою обмеженими партизанськими силами; забезпеченні їх бойової і диверсійно-розвідувальної діяльності; застосуванні різних видів озброєння та спеціальної техніки; мінно підривної справі; взаємодії із армійськими частинами і підрозділами; основах розвідки і контррозвідки тощо. Із вишколеного особового складу формува-

ли добре озброєні, глибоко законспіровані загони і групи, основним завданням яких вбачалась бойова робота та диверсії в умовах ворожого тилу. Готували резидентські групи, зв'язкових, конспіративні і явочні квартири, закладали таємні склади та схованки зі зброєю, боєприпасами, спорядженням, продуктами харчування (Попов, А. Ю. 2003, с. 31–34).

На підставі отриманих результатів уточнювали тактичне і оперативно-стратегічне застосування партизанських сил у разі війни, розробляли статутні армійські положення², відповідні інструкції та навчальні посібники. На порядку денному стояло питання створення мобільних, належним чином навчених і озброєних формувань спеціального призначення. Проглядалось і оперативно-стратегічне бачення їх використання: партизанські бойові операції вбачалися значними, раптовими, ефективними, із завданням одночасними ударами багатьох загонів і диверсійних груп відрізати фронтові війська противника від тилових джерел їх постачання.

Одночасно, досвід загальновійськових і спеціальних навчань, особливо командно-штабних, переконував: партизанську війну треба вести у тісній взаємодії із регулярними сухопутними силами і авіацією, у вигляді бойових оперативно-тактичних і розвідувальних операцій для виведення з ладу залізничних і шляхових комунікацій противника, знищення його водних переправ, мостів, важливих військових об'єктів, виявлення переміщення військ противника (Боярский, В. И. 2003, с. 58).

Роботу по підготовці партизанських сил здійснювали два відомства: союзний Наркомат внутрішніх справ за участю територіальних і шляхово-транспортних органів і штаб Робітничо-селянської Червоної армії в особі шостих відділів (відділень) низових штабів. Співпраця у вирішенні проблеми використання «особливих форм» бойової і диверсійно-розвідувальної діяльності згодом обернулася на хворобливе суперництво. З початком вторгнення німецьких військ це послугувало однією з причин квологості та неефективності партизанської боротьби.

Попри вагомі успіхи і майже десятилітню діяльність, цю роботу припинили. Ліквідували й

¹ Водночас, іспанські події стали трагічним фіналом підготовки «малої війни» в Радянському Союзі.

² До середини 30-х рр. XX ст. у Червоній армії культивували думку, що у війні з її маневреними операціями «велика роль буде належати партизанам. Для цього їх потрібно організувати й навчати у найбільш широкому масштабі».

щойно створені партизанські загони і групи. З потаємних складів і схованок вилучили зброю, боєприпаси, військоове майно, продовольство. Репресії розгорнули не лише проти поборників і втілювачів ідеї «малої війни», а й рядових учасників. «На жаль, – зазначав свідок тих подій І. Г. Старінов, – у 1937–1938 рр. було знищено заздалегідь підготовлені партизанські бази, репресовано чи не всі відповідальні кадри. Із тисяч напередодні навчених командирів, інших фахівців врятувалися одиниці, переважно ті, хто на той час воював в Іспанії³ (Старінов, І. Г. 1988, с. 104).

Вислів «партизанщина» став синонімом неорганізованості, більше того, зради. Подібні погляди жорстоко переслідували, напрацьованя, присвячені «особливим формам боротьби», підлягали знищенню. «Якби ще 20 червня 1941 року, – згадував колишній начальник Українського штабу партизанського руху Т. А. Строкач, – хтось зайкнувся, що підпільну боротьбу у разі нападу гітлерівської Німеччини нашим людям доведеться вести в Україні, Білорусії, прибалтійських республіках, під Смоленськом, того б назвали панікером із відповідними наслідками. Наш народ морально не був підготовлений до поразок на фронті, до тяжкої війни, до можливої ... підривної роботи в тилу ворога, яка вимагала спеціального навчання» (Строкач, Т. А. 1975, с. 152).

У радянських передвоєнних документах місця поняттям «мала війна» і «партизанство» не знайшлося. Натомість домінувала думка, що якщо ворог наважиться напасти, «ми маємо перемогти його малою кров'ю з затратою мінімальних засобів і, можливо, найменшого числа життів наших славних бійців» (Боярский, В. И. 2003, с. 65). Агресора передбачалося бити винятково на його території. Як наслідок, незважаючи на здобутий теоретичний та практичний досвід, належне озброєння і кадровий потенціал, фінансово-матеріальні затрати, країна виявилася неготовою до широкого використання форм та методів партизанської боротьби. Причини останнього тезисно зводяться до наступного: спираючись на суб'єктивні погляди і некритичну віру в незламну міць Червоної армії, існувало переконання щодо неможливості широкомасштабних й тривалих бойових дій на радянській території, а відповідно

підстав щодо приготувань до «малої війни». Не було зроблено бажаних висновків і після радянсько-фінської війни, у перебігу якої фіні успішно задіювали партизанську тактику.

Офіційне прийняття плану «особливих форм боротьби», подальше нарощування спеціальних сил і засобів свідчило б про ймовірність, навіть неминучість війни, окупації противником частини країни. Допустити подібні погляди влада не могла.

Третя причина і, основна – підозрілість, породжена страхом, що поруч з «армійською змовою» існує законспірована, добре озброєна мережа «ворогів народу», яка за участю опозиційних сил планує повалити існуючий режим, примусила державну політичну верхівку покласти край створенню партизанських формувань. Непотрібною стала й теорія їх використання. Безглуздий, якщо не злочинний присуд про недоцільність партизанської війни, ліквідація системи підготовки до неї далися взнаки після 22 червня 1941 року. «Не берусь стверджувати, – писав один із організаторів партизанського руху С. А. Ваупшасов, – що заздалегідь сформовані, добре навчені і забезпечені партизанські підрозділи спромоглися б корінним чином змінити хід війни на нашу користь... Без сумніву, шість білоруських загонів не змогли б своїми діями у тилу ворога зупинити просування сильного німецького угруповання, що наступало на Москву. Але призупинити його зуміли б» (Ваупшасов, С. А. 1988, с. 220).

Партизанська боротьба складний, обумовлений об'єктивними і суб'єктивними факторами суспільно-соціальний процес. Будучи складовою частиною збройного протистояння, вона супроводжується притаманними лише їй закономірностями та стадіями розвитку. Розпочинається як організовано, так і стихійно. У нашому випадку мав місце перший варіант, коли за активної участі держави вирішувалося широке коло організаційних, кадрових, економічних й інших її завдань. Все це могло б принести успіх. «Якщо стратег, – зазначав Роберт Грін, – не шкодує зусиль для того, щоб заздалегідь все продумати й скласти план, у нього значно більше шансів на перемогу» (Грін, Р. 2024, с. 14). Вжитим з боку державної влади крокам сприяла низка факторів: соціально-політична ситуація на територіях, де передбачалось розгорнути рух Опору; ступінь готовності населення до боротьби партизанськими методами; наявність природних укриттів; знання театру воєнних дій тощо. Однак вирішальним виявився суб'єктивний фактор із репресивно-політичним фіналом.

³ В іншій праці, він писав: «Від репресій у 30-ті роки загинуло у десятки разів більше добре підготовлених партизанських командирів і фахівців, ніж за всю війну. Вціліли лише ті, хто випав з поля зору єжовського апарату».

В умовах гітлерівської агресії шляхом безлічі помилок і промахів, ціною величезних людських і матеріальних втрат партизанську боротьбу в тилу вермахту і його союзників довелось організувати заново...

1 вересня 1939 р. почалась Друга світова війна. Жертвами нацистської Німеччини стали народи Австрії, Чехословаччини, Албанії. З часом Данія, Норвегія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург. До літа 1941 р. гітлерівці захопили більшу частину Франції, Грецію та Югославію. Окупація цих країн відбулася у небажаний в історії термін – від кількох годин до 4–5 тижнів. Їх армії були розбиті або капітулювали. За словами німецьких істориків, «просування Вермахту було блискавичним, і вже після завершення польської кампанії стало цілком зрозуміло – перемоги Німеччину воєнною силою західним державам не вдасться» (Высоковский, А. А. & Дьяконов, А. И. (ред. пер.). 1957, с. 19). Уряди окупованих країн емігрували, або вступили з нацистами у воєнно-політичну змову. Очікувати, що за таких умов на їх територіях розпочнуться масові партизанські бойові і диверсійні дії не доводилося. За визначенням Карла Клаузевіца, воєнна кампанія для переможених завершилася катастрофою, а характер населення не сприяв «народній війні». У ситуації, коли державні інституції ухилилися від її організації, свої сподівання антифашисти і патріотично налаштовані особи пов'язували із появою стихійного руху Опору.

На відміну від організованого збройного спротиву з іррегулярними формуваннями і централізованим керівництвом, партизанство у європейських країнах пройшло через притаманні йому стадії становлення: появу ініціативних патріотичних груп, обрання їх керівників; залучення до них нових членів; пошук і накопичення зброї та боєприпасів; визначення тактики боротьби; налагодження розвідувальної роботи тощо. Через суб'єктивні й об'єктивні причини (державно-політичний колабораціонізм, небажання основної маси людей піддавати життя небезпеці, різноманіття політичних поглядів, загравання або ж репресії та залякування з боку окупаційної влади), бажаючих піднятися на боротьбу виявилось небагато. З урахуванням цих обставин протистояння загарбникам в окупованих європейських країнах методами «непрямих дій» проходило надзвичайно складно.

До боротьби залучилася лише частина населення. За участю нечисленних підпільних і бойових груп вона розгорталась у стихійній формі

(мітингах, страйках, індивідуальному терорі), набувши з часом характеру саботажу, дрібних диверсій на виробництві і транспорті. Ситуація, зокрема у Польщі, ускладнювалася наявністю двох воєнно-політичних течій. Ліва орієнтувалася на Польську робочу партію, права – лондонський емігрантський уряд. Результатом стала поява двох збройних формувань – Гвардії Людової і Армії Крайової. Взаємодії між ними не спостерігалось, навпаки, розгорілося суперництво та відкрита ворожнеча. «Головною відмінною рисою підпільного руху в Польщі, – згадував колишній генерал-полковник вермахту Лотар фон Рендулич, – завжди був відкритий шовінізм. Через протиріччя між націоналістами та комуністами польські партизани ... багато років не мали єдиного командування. Історія партизанського руху в Польщі являє собою історію жорстокої внутрішньої боротьби за зверхність та владу» (Соболев, И. Н. (ред.). 1957, с. 150).

До більш-менш активних дій партизанськими і підпільними методами обидва формування перейшли лише у 1943 році. В основі тактики обох переважали напади на воєнні об'єкти, засідки, індивідуальний терор, диверсії. Апофеозом «воєнного мистецтва», зокрема Армії Крайової, стало Варшавське збройне повстання 1944 р., що закінчилося трагедією для понад 200 тис. поляків (Соболев, И. Н. (ред.). 1957, с. 150–151; Залесский, К. А. 2003, с. 38).

У Данії, Бельгії, Нідерландах, Норвегії, Франції партизанський і підпільний рух зіткнувся з низкою штучних перепон. Його керівники усіляко дотримувалися тактики пасивного очікування («тримання гвинтівки біля ноги»). Не бажаючи розгортання народної боротьби, за завданням західних союзників вони обмежувалися розвідувально-диверсійною діяльністю підпільних груп, дрібними диверсіями, саботажем, друкуванням підпільних листівок і газет, закликами «до спокою» та очікування вирішальних подій на фронтах. Негативний вплив, особливо у Франції, Данії, інших країнах, справив колабораціонізм державно-політичного рівня. Число колаборантів, зокрема у Третій республіці, виявилось у рази більшим, ніж макі – учасників французького руху Опору. «Уряд Петена, – зазначав гітлерівський генерал-лейтенант Б. Ціммерманн, – поширював свою владу лише на Південну Францію і французькі колонії у Північній Африці. Правда, і там діяльність французького уряду перебувала під пильним контролем німців, однак, ми намагалися надати Петену більше свободи у діях і

самостійності у вирішенні не лише зовнішніх, а й внутрішніх питань... Головне командування сухопутної армії віддало військам у Франції надзорський наказ поводитися щодо населення коректно і не чинити нічого такого, що б завадило налагодженню з французами дружніх відносин. Дякуючи цьому, більшість населення сприйняло нову ситуацію дуже спокійно і не проявляло до німців відкритої ворожнечі» (Высоковский, А. А. & Дьяконов, А. И. (ред. пер.). 1957, с. 48).

В окупованій Чехії гітлерівці створили імперський протекторат Богемія і Моравія. Апарат насильства СС в ньому очолив Рейнгард Гейдріх. Як нацисти тут почувалися, свідчать поїздки протектора без охорони. Після його вбивства (травень 1942 р.) прибулими з Великої Британії чеськими диверсантами загарбники провели широкомасштабні насильницькі акції, жертвами яких стали тисячі людей, серед них понад 500 жителів гірничого поселення Лідіце поблизу Праги. Репресії справили серйозний вплив на розгортання в республіці партизанської підпільної боротьби.

Найбільш відчутних ударів з боку руху Опору в окупованій частині Європи німці і їх союзники зазнали в Югославії. Організаційну і політичну роботу щодо протистояння ворогу тут розгорнули із вторгненням вермахту у 1941 році. Одночасно з накопиченням зброї та боєприпасів розпочали формування бойових груп. До літа загальна їх чисельність сягнула понад 40 тис. осіб. Наприкінці 1942 р. Народно-визвольна армія Югославії (150 тис.) нараховувала два корпуси, дев'ять дивізій, 38 бригад і 38 загонів. Поєднуючи оперативні-тактичні можливості регулярних формувань, партизанських загонів і підпілля, головною формою діяльності армія обрала збройну боротьбу. Спільними діями вони сковували 18 італійських, шість німецьких, п'ять болгарських і три угорських з'єднання (Гречко, А. А. (гл. ред.) 1978, с. 411). «Поруч з організованими югославськими з'єднаннями, – зазначав Лотар Рендулич, – діяли ще так звані «домашні партизани». Намагаючись не викликати підозр, вони переважно проживали серед сільського населення... Таємно збирали дані про дислокацію німецьких військ, місця стоянок та маршрутів транспорту, надавали притулок зв'язковим партизанських з'єднань... Бойові дії розкиданих по усій країні «домашніх партизанів» відрізнялися особливою підлістю: вбивали окремих наших солдатів, знімали у населених пунктах пости, кидали вночі у солдатські казарми гранати, обстрілювали зв'язкових, знищували автомобілі, закладали міни, підривали мости.

Атаки і наскоки проводилися дуже часто, а їх підступність набувала все нових і нових, при цьому вкрай несподіваних форм» (Соболев, И. Н. (ред.). 1957, с. 142–143).

Окремої уваги заслуговує партизанський рух в Італії та Словаччині. Його особливість тут полягала в тому, що обидві країни були союзниками Третього рейху. Діючи до грудня 1943 р. у горах Північної Італії, італійські партизанські загони нараховували близько 9 тис. осіб (Комолова, Н. П. 1972, с. 58), у середині наступного – 82 тисячі. За словами Лотара Рендулича, «спочатку їх діяльність не була агресивною, але весною 1944 року вона набула великого значення» (Соболев, И. Н. (ред.). 1957, с. 154). «З цього часу, – згадував колишній командувач військами вермахту в Італії фельдмаршал Альберт Кассельрінг, – партизанська війна для німецького командування стала реальною загрозою, усунення якої мало вирішальне значення для результатів воєнної кампанії» (Гречко, А. А. (гл. ред.). 1978, с. 292). Словаки до антифашистської боротьби долучилися у 1944 році. Крім партизанів (17 тис.), «малу війну» з німецькими військами, що ввійшли в країну, розпочали і 18 тис. армійських солдатів. Словацьке національне повстання стало одним із прикладів європейського руху Опору в країнах гітлерівської коаліції. Упродовж тривалого часу повстанці (60 тис.) контролювали територію, що мала для німців стратегічне значення: тут пролягав найкоротший шлях до промислових районів Південної Німеччини, Австрії і Угорщини. Тактика повстанців включала наступальні і оборонні бої, розвідку сил противника, диверсії (Клоков, В. И. 1984, с. 15).

Оцінюючи характер та роль руху Опору в окупованих європейських країнах, варто зазначити, що за винятком Югославії, можливо Польщі, Албанії і Греції, помітного впливу на події Другої світової війни він не справив. При його оцінці в історичній ретроспективі доречно порівняння одного із класиків, коли, залежно від обставин, «він то затухав, то знову розгорався, завдаючи ворогу певних перешкод». Говорячи про подібну ситуацію, Рендулич писав: «Новий стимул та збільшення масштабів він отримував кожен раз, коли ставали відомі невдачі німецької армії на фронті: провал зимового наступу в Росії, відхід наших військ із французької Північної Африки, катастрофу під Сталінградом і т. ін.» (Соболев, И. Н. (ред.). 1957, с. 151). «З падінням Сталінграду, – згадував Б. Ціммерманн, – активізувалася діяльність загонів руху Опору, головним чином

у гірських районах Південної Франції. Підтримка французьким патріотам надходила від західних союзників, які з літаків уночі скидали їм агентів, зброю, вибухівку. Таємні радіопередачі розвідувальної служби противника працювали на повну потужність (Высоковский, А. А. & Дьяконов, А. И. (ред. пер.). 1957, с. 62–63). Вирішальний вплив на рух Опору в Європі, зокрема у союзницьких Третьюму рейху країнах, зробила Курська битва. Стало зрозуміло – війну німці програли. До цього оперативно-тактичні наміри

супротивних сторін, а відповідно тактика бойових, диверсійно-розвідувальних і пропагандистських дій обмежувалася нанесенням обопільної шкоди. Одні намагались якомога більше вбити ворожих солдатів, знищити бойову техніку, інші – убезпечити власний тил, не дати можливості противнику досягти успіху у розширенні «війни із-за рогу». Стратегія і тактика європейського руху Опору подальших уточнень зазнали наприкінці 1944 р., коли союзницькі фронти підійшли до кордонів Європи...

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

- Боярский, В. И. (2003). *Партизаны и армия: истории утерянных возможностей*. Минск: Харвест; М.: АСТ, 304 с.
- Ваупшасов, С. А. (1988). *На тревожных перекрестках*. 3-е изд. М.: Политиздат, 510 с.
- Высоковский, А. А. & Дьяконов, А. И. (ред. пер.). (1957). *Мировая война 1939–1945*. М.: Иностран. лит., 540 с.
- Гречко, А. А. (гл. ред.). (1978). *История Второй мировой войны. 1939–1945* (в 12 т., Т. 9). М.: Воениздат, 576 с.
- Грін, Р. (2024). *Тридцять три стратегії війни*. Київ : КНТ, 864 с.
- Диксон, Ч. О. & Гейльбрун, О. (1957). *Коммунистические партизанские движения* (под ред. А. А. Прохорова). М. : Иностран. лит., 292 с.
- Залесский, К. А. (2003). *Кто был кто в Третьем рейхе: биографический энциклопедический словарь*. М.: АСТ; Астрель, 942 [2] с.
- Золотарев, В. А. (2001). *Партизанское движение. По опыту Великой Отечественной войны 1941–1945 гг.: военно-исторический очерк*. Жуковский; М.: Кучково поле, 464 с.
- Клаузевиц, Карл фон. (1937). *О войне* (Т. II). 3-е изд. М.: Госуд. военное издательство Наркомата обороны СССР, 560 с.
- Клоков, В. И. (1984). Словацкое национальное восстание – славная страница истории боевого содружества советского и чехословацкого народов в период Второй мировой войны. *40-летие словацкого национального восстания: материалы научно-практической конференции*. Киев, 20 июня 1984 г. Киев, с. 5–17.
- Комолова, Н. П. (1972). *Движение Сопротивления и политическая борьба в Италии 1943–1947 гг.* М.: Наука, 444 с.
- Попов, А. Ю. (2003). *НКВД и партизанское движение*. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 383 с.
- Попов, А. Ю. (2008). *Диверсанты Сталина. НКВД в тылу врага*. М.: Яуза; Эксмо, 480 с.
- Попов, А. Ю. (2016). *Сопротивление на оккупированной советской территории (1941–1945 гг.)*. М.: Алгоритм, 302 с.
- Соболев, И. Н. (ред.). (1957). *Итоги Второй мировой войны*. М.: Иностран. лит., 640 с.
- Старинов, И. Г. (1988). Подрывники на коммуникациях агрессора. *Вопросы истории*. № 7, с. 100–112.
- Старинов, И. Г. (1990). О войне в тылу врага. *Вопросы истории*. № 5, с. 70–84.
- Строкач, Т. А. (1975). *Наши позивний Свобода*. Киев: Політвидав України, 416 с.
- Фрунзе, М. В. (1984). *Избранные произведения*. М.: Воениздат, 559 с.

REFERENCES

- Boyarsky, V. I. (2003). *Partyzany i armii: istorii uteriannykh vozmozhnostey* [Partisans and the Army: Stories of Lost Opportunities]. Minsk: Harvest; Moscow: AST, 304 s. [In Russian].
- Clausewitz, Carl von. (1937). *O voyne* [On War]. (Vol. II). (3d ed). Moskva: Gosud. voyennoe szdatelstvo Narkomata obroni SSSR, 560 s. [In Russian].
- Dixon, C. O., & Geilbrun, O. (1957). *Kommunisticheskoe partizanskoe dvizhenie* [Communist Partisan Movements]. (Red. A. A. Prohorov). Moskva: Inostr. lit., 292 s. [In Russian].
- Frunze, M. V. (1984). *Izbrannye proizvedeniia* [Selected Works]. Moskva: Voenizdat, 559 s. [In Russian].
- Grechko, A. A. (ed.). (1978). *Istoriia Vtoroy mirovoy voyny. 1939–1945* [History of the Second World War. 1939–1945]. (v 12 t. T. 9). Moskva: Voenizdat, 576 s. [In Russian].
- Hrin, R. (2024). *Trydtsiat try stratehii viiny* [The 33 Strategies of War]. Kyiv: KNT, 864 s. [In Ukrainian].
- Klokov, V.I. (1984). Slovatskoe natsionalnoe vosstanie – slavnaiia stranitsa istorii boevogo sodruzhestva sovetskogo i chekhoslovatskogo narodov v period Vtoroy mirovoy voyny [The Slovak National Uprising is a glorious page in the history of the military partnership of the Soviet and Czechoslovak peoples during the Second World War]. *40-letie slovatskogo natsionalnogo vosstaniya: Materiali nauchno-prakticheskoy konferentsii*. Kiev, 20 iyunya 1984 g. Kiev, s. 5–17. [In Russian].
- Komolova, N. P. (1972). *Dvizhenie Soprotivleniia i politicheskaiia borba v Italii 1943–1947* [The Resistance Movement and Political Struggle in Italy 1943–1947]. Moskva: Nauka, 444 s. [In Russian].
- Popov, A. Y. (2003). *NKVD i partizanskoe dvizhenie* [NKVD and the Partisan Movement]. Moskva: OLMA-PRESS, 383 s. [In Russian].
- Popov, A. Y. (2008). *Diversanty Stalina. NKVD v tylu vraga* [Stalin's Saboteurs: The NKVD Behind Enemy Lines]. Moskva: Yauza; Eksmo, 480 s. [In Russian].
- Popov, A. Y. (2016). *Soprotivlenie na okkupirovannoy sovetskoy territorii (1941–1945)* [Resistance in Occupied Soviet Territory (1941–1945)]. Moskvz: Algoritm, 302 s. [In Russian].
- Sobolev, I. N. (1957). *Itogi Vtoroy mirovoy voyny* [Results of the Second World War]. Moskva: Inostr. lit., 640 s. [In Russian].
- Starinov, I. G. (1988). Podryvniki na kommunikatsiakh agressora. [Demolitionists on the Aggressor's Communications]. *Voprosi istorii*. № 7, s. 100–112. [In Russian].
- Starinov, I. G. (1990). O voyne v tylu vraga [On War Behind Enemy Lines]. *Voprosi istorii*. № 5, s 70–84. [In Russian].
- Strokoch, T. A. (1975). *Nash pozyvnyi Svoboda* [Our Call Sign is Freedom]. Kiev: Politydav Ukrainy, 416 s. [in Ukrainian]
- Vaupshasov, S. A. (1988). *Na trevozhnykh perekrestkiakh* [At Troubled Crossroads]. (3d ed). Moskva: Politizdat, 510 s. [In Russian].
- Vysokovskiy, A. A. & Dyakonov, A. I. (1957). *Myrovaia Voyna* [The World War]. Moskva: Inostr. lit., 540 s. [In Russian].
- Zalesskiy, K. A. (2003). *Kto byl kto v Tretem reykh: biograficheskii entsyklopedicheskii slovar* [Who Was Who in the Third Reich: Biographical Encyclopedic Dictionary]. Moskva: AST; Astrel, 942 [2] s. [In Russian].
- Zolotarev, V. A. (2001). *Partyzanskoe dvizhenie. Po opytu Velikoy Otechestvennoy Voyny 1941–1945 gg.* [The Partisan Movement: From the Experience of the Great Patriotic War of 1941–1945]. Zhukovsky; Moskva: Kuchkovo Pole, 464 s. [In Russian].

Anatolii CHAIKOVSKIY

*Doctor of Historical Sciences, Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3360-6311>*

Vasyl OSODLO

*Doctor of Psychological Sciences, Professor
The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2893-4721>*

Valentyna NOVIKOVA

*The National Defence University of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6876-9508>*

THE MILITARY ART OF PARTISAN STRUGGLE

The Second World War was one of the few wars in the history of human civilization where the partisan struggle behind enemy lines played a strategic role. Starting in the European countries occupied by the Wehrmacht and its allies, the partisan movement reached its peak in 1941–1945. However, as the first months of the German-Soviet war showed, the party-Soviet and military organs were essentially unprepared for organizing a large-scale and effective resistance movement in the occupied territories. This was despite the significant pre-war efforts to prepare for a “small war”. These efforts were halted for subjective reasons, and the organizers, leaders, and even ordinary participants were subjected to harsh repressions as “enemies of the people”.

The armed resistance had to be initiated under extreme conditions as the enemy rapidly advanced deep into the country. Under such circumstances, the challenges in forming partisan forces, arming them, and providing logistical support were exacerbated by issues of centralized leadership, aid from the mainland, lack of experience with “indirect action methods”, and unresolved logistical problems. These issues were often compounded by the so-called human factor.

The growth of the resistance movement occurred at the end of 1942 and later. Its organizational foundations, types, forms, and methods of combat and sabotage-reconnaissance operations, partisan formation tactics, and strategic use improved. As a result, the military art of partisan warfare evolved, becoming a significant component in the victory over the enemy.

Keywords: *partisans, the Resistance movement, types, forms, methods of partisan struggle, tactics, strategy, operational-strategic use of partisan forces.*